

4. NOVÁ SOCIÁLNÍ POLITIKA

Model sociálního života, jehož počátků jsme si všimli v modernizačních proměnách Evropy 16. století, předurčil rozvoj evropské civilizace následující poloviny tisíciletí. Transformační mechanismy, které s různou důsledností a různou intenzitou v čase působily jak v sektoru agrárního života, tak v pomalu se rozšiřujícím městském prostředí, produkovaly chudobu, jejíž charakter a rozsah se nedaly s předcházejícími obdobími srovnávat. Na prahu těchto pěti století v oblasti sociálních institucí a společenské mentality rovněž narážíme na snahy novým způsobem odpovědět na uvedené „výzvy doby“.

Výzkumy vzniku kapitalismu a prvotní fáze kapitalistické expanze odhalily podstatné rozdíly. Aniž bychom problém rozebírali dopodrobna, můžeme říci, že se zde rýsují tři typy raného kapitalismu: „agrární“, „zbožní“ a „průmyslový“. Jedná se o označení konvenční, neboť pouze zdůrazňují, v kterém oboru lze pozorovat nejvýraznější dynamiku změn a největší akumulaci kapitálu. Ve všech třech případech plnila nízká hladina výdělků, a tudíž i nízká životní úroveň širokých vrstev důležitou úlohu jako iniciátor těchto změn i jako důsledek snahy třídy vlastníků maximálně zvyšovat procento zisku. Nikoliv všude se však podařilo tuto snahu realizovat. Můžeme se oprávněně domnívat, že např. v Nizozemí nedošlo kromě období potravinových krizí k tak výraznému a prudkému snížení reálných mezd jako v jiných zemích. Obecnou tendenci v 16. století, jak to před lety připomněl Earl Hamilton, jeden z průkopníků dějin konjunktury, je pokles reálných mezd. S tím související „inflace zisků“ se stávala jednou z hybných pák rozvoje raného kapitalismu. To můžeme, spolu s nutností vytvořit svobodný trh práce, považovat za jeden z argumentů neoddělitelně spojených raně kapitalistický rozvoj s pauperizací. Tímto způsobem se vysvětluje všeobecnost chudinské problematiky v Evropě 16. století. Finální reformy sociální péče, k níž tehdejší města přistoupila, tedy odpovídalo na nové představy, jejichž hlavními nositeli se sta-

la právě města. Mělo pro tyto změněné představy vytvářet živnou půdu a zmiřňovat sociální napětí, které se vyvíjelo jako jejich „vedlejší produkt“.

PŘELOMOVÁ 20. LÉTA 16. STOLETÍ

Archivy 16. století představují pauperismus jako průvodní jev městského života. Skutečné zdroje pauperismu spočívaly v měnících se agrárních strukturách: ve své plnosti však tento jev propukl právě ve městech. Města na přelomu 15. a 16. století nevytvářila „adaptabilní struktury“, které by dokázaly hromadný příliv nekvalifikovaných a městským životním podmínkám nepřizpůsobených lidí zvládnout. V tradičním rámci korporativní organizace se mohl nový přístěhovelec postupně přizpůsobovat novému povolání a městskému životnímu stylu – během uřednických let v řemeslnické dílně nebo v kupeckém krámku, v prostředí měšťanského domu a v rodinném životě. V situaci masového přístěhovalectví do měst, související s demografickým rozmachem a procesy vnitřní pauperizace, měly už tyto tradiční mechanismy, dokonce i nezávisle na změnách spojených s organizováním městské výroby, pouze okrajový význam.

Ukázali jsme, že rytmus pauperizačních procesů v západní Evropě určovaly potravinové krize. Řetěz těchto novověkých krizí zahrnuje ta z poslední čtvrtiny 15. století, málo se však už ví o jejím průběhu a důsledcích. Můžeme se domnívat, že na základě poznatků a zkušeností z tohoto období plně ocenil význam sociální problematiky a vzájemný vztah chudoby a práce alsaský kazatel Geiler z Kayserbergu či další kazatel a spisovatel z přelomu století Jan Pauli anebo konečně klasik renesanční literatury o chudobě, španělský humanista Juan Luis Vives. Krize měly svůj význam i pro iniciativy městské reformy dobročinných institucí a pro formulování novověké sociální politiky. Celý tento komplex problémů, v němž se prolínají problémy politiky a ideologie, praktických opatření a věroučných polemik, zřejmě propuká v jediné chvíli – ve 20. letech 16. století. V roce 1522 se v Norimberku uskutečňuje centralizace podpory chudých, o rok později se přidává Štrasburk, v roce 1525 se v Ypres vydává podobné usranovení, které si získalo

z mála zemí žebřání v 16. století nezakázalo. Avšak i zde se ve 20. letech podobné pokusy objevují. Kortesy, neboli stavovská shromáždění kastilské monarchie, zakročují proti neuvěřitelnému růstu počtu žebřáků. Když se kortesy v roce 1523 ve Valladolidu odvolávají na petici z roku 1478, která se týká této záležitosti, navrhují, že chudí mají prosit o podporu pouze ve svých rodných městech. V neurodném roce 1525 kortesy v Toledu vyhlásují, že nikdo nemůže žebřat bez zvláštního oprávnění; tento zákaz zopakují kortesy v Madridu v letech 1528 a 1534.

Stupeň sociální krize oněch let určují rovněž lidové rebelie - selské války a povstání v Německu (1525-1526), Španělsku (1520-1521 a 1525-1526), řada selských i městských rebelií v Anglii, Francii a Nizozemí. Odhaduje se, že v císařských městech propukla v druhé polovině 15. století městská rebelie asi tak jednou za dva roky; ve třetím desetiletí jich však bylo devětkrát tolik. Le Roy Ladurie také ukazuje, že reformace v tomto regionu postupovala v závislosti na profesních náladách a týkala se právě období sociální krize v letech 1526-1535.

V této složitě situaci se otázka chudých projevuje dvojitým způsobem. Města jednak musela čelit masám vyhladovělých ubožáků, kteří přicházeli z širokého okolí, a i když se před nimi mohly uzavřít městské brány, stejně se utábořily kolem města. A jednak vznikala nutnost zavést do organizování podpory žebřáků určitý řád, stanovit zásady a vytvořit instituce sociální péče; vyžadovala to situace ve městech, ale velký význam lze přisuzovat také úsilí snížit atraktivitu města jako místa hojných almužen, kde může každý počítat s podporou. Zastavíme se zde u tří příkladů městských reforem - Paříže, Benátek a Ypres - z tohoto přelomového období, abychom v hrubých rysech popsali situaci a kroky městských správ.

Paříž: morální neklid a strach

Složitá situace v Paříži souvisela především s jejím statutem hlavního města. Přítomnost královského dvora a centrálních úřadů evidentně ovlivňovala postup představitelů městských orgánů, kteří si uvědomovali, že jejich působení je pod dohledem a musí být konzultováno s institucemi centrálních úřadů. Záležitosti chudých

v hlavním městě byly bezprostředně podřízeny parlamentu a královská pokladna se věnovala získávání prostředků na jejich podporu. Neméně význam měla i přítomnost univerzity, která uchovávala v křesťanském světě důležitou tradici teologické a doktrinální instance. Ustanovení týkající se chudinské péče se totiž přímo týkala církevního učení a praxe. Postupy Pařížanů posléze sledovala i jiná města, která od Paříže očekávala poučení a konkrétní pokyny. Místo toho ale francouzská metropole, stále ještě jedno z největších evropských měst, důležitě obchodní, finanční a dokonce i průmyslové centrum, specializované na výrobu luxusního zboží, zápasí podobně jako ostatní města s hrozným přírůstkem ubožáků.

Od počátku 16. století se v Paříži vedou diskuse a pracuje se nad reorganizací správy špitálů. Od roku 1505 vpařížském Hôtel-Dieu pracuje komise světských správců - to je velmi významná skutečnost, neboť představuje laicizaci správy špitálů a jednu z rozhodujících fází konfliktu mezi představiteli města a pařížskou kapitulou. Laicizace ostatně postupuje pozvolna, s různou intenzitou ve všech francouzských městech. V roce 1520 předal František I. záležitost správní reformy špitálů a chudobinců monarchie do rukou svého velkého almužníka, který měl v každé diecézi určit dva dohlázele reformy: jeden měl být osoba duchovní, zatímco druhý světská. Činorodost městských představitelů ohledně špitálů rovněž podněcovaly propukající epidemie. Na každou novou vlnu musí města reagovat neprodleně. Iniciativy se chápe pařížský parlament, nejdůležitější soudní instance monarchie, s množstvím funkcí a výsadních práv. Ve městě řádí od srpna roku 1510 děsivá epidemie černého kašle; v oknech každého domu, kde se choroba objevila, mají mít jako varovné znamení dva měsíce vyvěšenu otyčku slámy. O několik let později, v roce 1515, přišel Jean Brissonet, předseda účetní komory, jejíž zástupci byli zvaní na poradní schůzky do parlamentu, člověk neobyčejně aktivní v charitativních činnostech na území Paříže (právě on se stane jedním ze dvou dohlázeletelů na reformu špitálů, jmenovaných pro pařížskou diecézi velkým almužníkem na základě zmíněné ordonance Františka I.), na zvláštním shromáždění notáblů a expertů s návrhem, aby byly připraveny prostory, které by v případě potřeby umožňovaly oddělit nemocné postižené nakažlivou chorobou od ostatních; tento

vést jakýsi řád a zajistit chudým obživu, neboť almužny nejsou vůbec rozdělovány tak, jak by měly.“ Proto by se měl v každé farnosti učinit soupis všech chudých, kteří si zaslouhují podporu, a posleze světit do péče farníků rozdělení almužen. V tomto kontextu se poukazuje, což je důležité, na příklad Amiensu, kde se rozhodli vyhnat z města „cizí chudé“ a zajistit dostatečnou obživu pro všechny zbývající. V tomto případě hraje jedinečnou obživu pro všechny poukaz na ustanovení vypuzující „cizí chudé“, přestože řečník tuto záležitost na zasedání parlamentu blíže nekommentuje.

O tři týdny později však stojí před účetní komorou starší kuceckého cechu, tedy čelný představitel městské samosprávy. Projev začíná konstatováním, že podpora chudých je křesťanskou povinností. Jasně a rozhodně polemizuje se stoupenci politiky vypuzování žebřáků. Odmítá přijmout jako argument příklad normandských a pikardských měst, která takto postupovala; nacházejí se totiž ve zvláštním postavení příhraničních měst. Za špatný označuje rovněž návrh segregovat chudé, umístit žebřáky a lidi v nouzi na odlehilých místech; pokud se jich shromáždí pět set, po týdnu jich bude už šest tisíc, což by bylo nebezpečné. Za správné naproti tomu považuje dát chudým práci a vyplácet jim minimální mzdu.

Strach z koncentrace chudých na jedno místo se v pařížských debatach objevuje velice často. Ještě před uvedením proslavem staršího kuceckého cechu vystoupil během diskuse o stavu městského opevnění Jean Brissonet s návrhem zaměstnat chudé při veřejně prospěšných pracích. Podle jeho názoru by si mnozí z těch, kteří žebrají na ulicích, chtěli na živobytí vydělávat, ale žebrají zkrátka proto, že nemají práci. Stejně tak i ti, kteří udílejí almužny, by je raději dávali těm, kteří pracují pro obecné blaho, než lenochům. Rozhodnutí organizovat veřejně prospěšné práce však vyvolává také obavy, že „pokud se vytvoří velká skupina, vzjede z toho nějaká lotrovina. A pokud se shromáždí šest set nebo sedm set lidí na práci, po dvou dnech už jich bude více než dva tisíce a propukne vzpoura a troubání města“. Podobnost argumentace jako v promluvě staršího cechu je zde evidentní. Umožňuje nám pochopit, jaký význam ve strachu z chudých měla obava ze sociální vzpoury. Zajímavý je častěji se opakující argument, že nabídka pracovní příležitosti přiláká dav. Atraktivita práce – samozřejmě za předpokladu, že bude mírně placená – svědčí o tom, že vzrůstající množství žebrajících na

pařížských ulicích je vlastně důsledkem nedostatku pracovních příležitostí. To ohrožuje společenský řád, majetnou třídu.

Rozpravy parlamentu a pařížské samosprávy na téma chudých se táhnou hodiny a hodiny. Postupně se rýsuje souhrn nařízení, která by měla znemožnit „cizím chudým“ přístup do města, zaměstnat lidi bez práce a pro tento účel vytvořit stálý fond. Navzdory všem pochybnostem se zavádí zvláštní nepřímá daň („*uziví se nějakých 500 tuláků, místo aby byli vyhnáni, a způsobí to navíc zvýšení cen masa, což může vést k rebelii*“ – tento argument se ožívá ze strany královských úředníků). Situace se ale vůbec nemění, což je názor parlamentu, kam přicházejí znepokojující zprávy, že reprezentanti městské samosprávy zaměštnávají při veřejně prospěšných pracích, financovaných „chudinskou daní“, kdekoho. Starší kuceckého cechu, kterého účetní komora vyzvala, aby podal vysvětlení, sděluje, že reprezentanti městské správy se musejí rozhodnout, koho zaměstnají – zdali „srydlivé chudé“, tj. řemeslnický personál, tiskářské, krejčovské, kožešnické pomocníky, kteří hledají obživu pro sebe i své rodiny a nemožou najít zaměstnání, nebo lajdáky a tuláky, kteří chodí po žebrotě od domu k domu. Na tyto práce se v současnosti zaměstnává 100 až 120 „srydlivých chudých“ a platí se jim mizerná mzda z vybraných daní. Nedostatečnost prostředků umožňujících plnou zaměstnanost podobně jako návrh, aby se tulákům dávala nižší mzda než ostatním, vyvrátí nebezpečnou situaci, která by mohla přerůst v konflikty a ozbrojené potyčky.

Je očividné, že praktická řešení jsou nedostatečná, s hloubkou problému nesouměřitelná. Množství chudých na pařížských ulicích se vůbec nesnižuje, k trvalému koloběhu městského života patří ženy s dětmi prosící o chléb, příliv chudých do města se stále zvyšuje. Protokoly ze zasedání městských orgánů ukazují, že během následujících let stále pokračují veřejné práce a almuženská péče se omezuje pouze na ty, kteří nemožou pracovat. Zavedení chudinské daně na jaře roku 1525 je nejdůležitějším krokem k naplnění ideje, že město má organizované živit „své chudé“. Tím byly položeny základy *Amône générale*, zvláštního městského úřadu, který měl pečovat o chudáky. Nařízení ze 7. listopadu 1544 deleguje na městskou radu veškerou péči o městské chudé, v rámci kompetencí parlamentu nadále zůstává pouze otázka represivních

tak nebezpečí vypuknutí epidemie. V březnu roku 1528 ve Vicenze skutečně epidemie v plné síle propuká, její původ se obecně přičítá žebrající chátře, která přitáhla z venkova.

V Benátkách se tento problém dostává na pořad jednání senátu v březnu roku 1528. Nákaza se už objevila v mnoha italských městech; současníci nám zanechali velice neurčité popisy příznaků nemoci, přesto se můžeme domnívat, že tentokrát se vedle moru objevuje jako důsledek podvýživy a hladu, nedostatku hygieny a častého stěhování také tyfus. Senát se obává, že rostoucí množství žebráků ve městě a příliv nových tlup ubožáků z okolí nejen dramaticky prohloubí dosah hladové katastrofy, nýbrž i ohrozí obyvatele Benátek zárodky smrtelné epidemie. Od prosince roku 1527 se v jednotlivých farnostech každý týden rozděluje mezi chudé chléb. Nebezpečí epidemie místní obyvatele nutí, aby přijali opatření k izolaci chudáků.

V aktivitách benátských představitelů to ostatně není nic nového. Instituce sanitárního dozoru (*provveditori alla sanità*) již od konce 15. století zcela důsledně kontrolují nově přichozí do města. Epidemie roku 1528 nutí benátské představitelé přistoupit k podobným opatřením v mnohem širším měřítku. Po dlouhých debatách jsou 13. března 1528 konečně schválena opatření v souladu s návrhy, které připravila zvláštní komise, jež navrhla postavit tři nebo čtyři provizorní útulky nebo chudobince, kde by žebrači našli nocleh na stamě. Mají se tam soustředit všichni chudí; je jim zakázáno žebrať v ulicích a po domech pod trestem vězení, zmrsknání a vyhnání z města. Převozníci mají informovat všechny, kdo usedají do jejích barek a vyplouvají do města, že v Benátkách platí zákaz žebrať. Pro příště už do nových útulků nebudou přijímáni cizí žebrači. Mezi těmi, kteří už v Benátkách jsou, se proto nerozlišují „naši“ a „cizí“. Aby byl zabezpečen chod těchto špitálů-chudobinců, zavádí se zvláštní daň, kterou po farnostech vybírá farář se dvěma laiky a skládá ji do rukou *provveditori alla sanità*. Seznam těch, kteří platbu poplatku odkládají, se má číst z kazatelny při svátečních bohoslužbách. Městská správa na sebe bere odpovědnost za obstarávání stravy chudým až do konce června, tzn. do nejbližší sklizně. Po tomto termínu se mají chudí ze špitálů převézt na Terra Ferma a má se jim přikázat, aby se vrátili do svých domovů. Pokud je někdo opět přítulně v Benátkách při žebrotě, hrozí jim, že budou mrskáni od San Marco až k Rialtu.

V tomto nařízení, které lze považovat za první benátský „chudinský zákon“, se projevuje dočasný charakter přijatých opatření. Zdůrazňuje se ostatně, že nové nařízení v ničem neoslabuje už existující systém podpory zblídačelých obyvatel i „stydlivých chudých“ v jednotlivých farnostech. Zásada odpovědnosti farnosti za vlastní chudé se tedy dál zachovává, nadto se stává součástí nové organizace sociální péče. Příznačný je rovněž smíšený charakter komisí, které mají vybírat chudinské daně. Zvláštní *novum* tedy nepředstavuje laicizace sociální péče, neboť ta není dostatečně důsledná, ale skutečnost, že odpovědnost za celý problém přebírá veřejná moc. Segregace žebračů se stává součástí opatření, která mají zabránit šíření nákazy.

Počátkem dubna již byly dokončeny čtyři nové útulky a mohly tedy přijímat chudé. Realizace nařízení však naráží na problémy, chudí odmítají nechat se zavírat v útulcích, dochází k násilnostem vůči špitálnímu zřízením, žebráci nadále z městských ulic nemizí. V polovině dubna žije v útulcích už asi tisícovka chudých, dostávají zde stravu (chléb, polévku a víno), ale samozřejmě zde začíná být těsnost, proto je rozhodnuto, aby v útulcích zůstali pouze nemocní a zdraví aby byli vyhnáni z města. Navíc ve špitálech vládne vysoká úmrtnost – pouze v jednom ze čtyř útulků zemřelo během března až května 239 lidí.

Rok po prvním „chudinském zákonu“ přijímají v Benátkách další zákon, který má už trvalejší charakter. V dubnu roku 1529 senát zveřejňuje výnos, kde jsou na začátku vysvětleny hlavní úmysly místních představitelů: zajistit péči o chudé, pomoc nemocným, dát chleba hladovějícím, posléze znemožnit zahálčivý život těm, kteří jsou schopni vydělávat si na živobytí v potu vlastní tváře. To už je výklad moderní charitaivní doktriny; to se rovněž týká všech prostředků, jejichž prostřednictvím se má nařízení naplňovat.

Cizím žebračům se především zapovídá vsrup do města: kdo bude chycen, má být odslán do svého rodného kraje (s průvodním dopisem pro místní správu). Mezi samotnými žebračky (*terrieri*) se doporučuje rozlišovat mezi práce schopnými, nemocnými a ne-mohoucími. Práce schopní se mají odeslat na práci u lodstva, kapitánům se doporučuje doplnit posádku co možná největším počtem chudáků, kteří mají dostávat tolik jídla jako jiní námořníci, ale

kenictvím, které počátkem 16. století odsouvá někdejší flanderská střediska do pozadí. Úpadek Ypres sice postupuje pozvolna, avšak nezadržitelně: v roce 1510 mělo město 300 až 400 dílen, v roce 1545 jich už pracovalo sotva sto, zatímco v době největšího rozkvětu překračoval jejich počet tisícovku. Koncem 16. století ypreské soukenictví už neexistovalo, město se ani nepokusilo přejít na výrobu serže a městské hospodářství se omezovalo pouze na řemesla okrajového významu, která nepřekračovala horizont místního trhu. Do 20. let však Ypres ještě vchází jako jedno z oněch středisek, jež lze označit jako raně industriální.

Středověké insituce podpory chudých se v Ypres úspěšně rozvíjely. I když v dobách výrobního rozmachu iniciativy podnikatelů a městského patriciátu usilovaly o to, aby se vytvářely podmínky pro přežití dočasně nezaměstnaných námezdních dělníků, aby se tak ve městě udržela přiležitostná pracovní síla a současně aby byl zajištěn klid ve společnosti, přesto v 15. a počátkem 16. století začíná převažovat politika kontroly a represe vůči chudým. Pro Ypres nemáme statistické údaje, které by umožnily definovat účinnost těchto opatření, ale informace z berního rejstříku z roku 1431 ukazují, že počet plátců daně označovaných jako chudí zde tvořil pětinu z celého obyvatelstva, čili se držel na stejné hranici jako v jiných městech. Naproti tomu ve vesnicích, jež byly v majetku města, poměr „chudých plátců daně“ tak vysoký nebyl – 9,6 % (zatímco v okolí Dendermonde 40 % a kolem Casselu 22,6 %); to způsobovalo, že město nepodléhalo tlaku venkovské „populační rezervy“.

Třetí desetiletí 16. století bylo pro celé Nizozemí obdobím citelných hospodářských těžkostí. Politický a ozbrojený konflikt mezi habsburskou monarchií a Francií, počínaje císařskou volbou roku 1519, ztěžuje, ba dokonce – jak soudí belgický historik hospodářství Hermann van der Wee – paralyzuje mezinárodní obchod. Projevem obecné nálady hospodářské nejistoty je krize antverpského bankovního a finančního trhu. Základním zdrojem napětí je však situace na venkově. Nedostatek výroby potravin ve srovnání s rostoucím počtem obyvательства stupňují problémy spojené s dovozem obilí ze severní Francie a z Baltu. Léta 1521–1522 jsou již poznamenána hladovou katastrofou. Stoupající výdaje na živobytí a zhroucení mezinárodního obchodu snižují poplatku po řemeslnických výrobcích. Nezaměstnanost stále roste, kdežto reálné příjmy měst-

ských chudých vrstev v závislosti na růstu cen obilí a na problémech s nezaměstnaností klesají.

V případě námezdních dělníků se příjmy začínají nebezpečně přibližovat úrovni životního minima. Odhad kupní síly mezd námezdních dělníků v Mechelenu, počítáme-li 270 pracovních dní v roce, tzn. vynecháme-li volné dny a svátky, ukázal, že během pěti let 1521–1525 se mzdy zemědělských dělníků po celou dobu držely pod hranici životního minima, v případě kopačů po dobu čtyř let, stejně tak v případě tesařských pomocníků, zatímco mzdy tesařských tovaryšů zůstávaly nad touto hranicí. Rovněž v následujícím období zůstávaly výdělky zemědělských dělníků i tesařských pomocníků po celé další čtvrtstoletí pod hladinou životního minima.

Snížení životní úrovně se týká rovněž kvalifikovaných námezdních dělníků a řemeslníků, i když neklesá pod hranici životního minima. Také v těchto kategoriích se setkáváme s pauperizačními tendencemi. V brabantském městě Lierre (nědaleko Antverp) se v roce 1510 objevovalo na seznamu podporovaných chudých kolem 12 % rodin, v roce 1520 se tento počet snižuje na 9 %, avšak od roku 1521 opět stoupá a v roce 1526 tvoří 12 %, v roce 1533 dokonce 16 %; posléze se ale opět snižuje až k 7 % v roce 1553. Obecně vzato lze připustit, že se v každém případě jednalo o důsledek pauperizačních trendů v této kategorii. Výzkumy reálných rodinných příjmů řemeslníků a nádeníků v Antverpách a Lierre vykazují po roce 1520 sestupnou tendenci, a to nejenom v případě kvalifikovaných zedníků (podobnou tendenci vykazují mzdy tkalců v Bruselu), ale i u zednických pomocníků, kteří se už ocitají v situaci biedy, neboť jejich výdělky nezajistují životní minimum. Dodejme ještě, že v městě Lierre se situace dramatizuje, neboť příjmy zednických pomocníků – s výjimkou několika let až do konce století – zůstávají pod nutným minimem k obživě rodiny. Mezi kvalifikovanými dělníky „události nevycholí tragickým finále“, frustraci střední vrstvy však prohlubovalo vědomí, že v předchozím období těžila ze své zlepšující se hmotné situace, a proto měla z budoucnosti větší obavy a podléhala tendenci aktivně protestovat.

V hladových letech 1521–1522 dochází v nizozemských městech stále častěji k bouřím. V Lovani, Mechelenu a Vilvoorde ničí místní ženy klášterní a měšťanské sýpky, v Antverpách dochází k na-

ky *bezbožných heretiků, valdenských, viklefských nebo luteránů*“. Zákaz žebření se nemůže vztahovat na žebravé mnichy, kteří tak činí v souladu s ustanoveními církve.

Městské reformy tím získávají osvědčení, že nejsou v rozporu s katolickou vírou, i když některá omezení pařížských teologů brzdí městská nařízení, zejména vůči „cizím žebrákům“. Praktická realizace reformy v Ypres i v jiných městech městské orgány nejednou přinutí k represivním opatřením, porušujícím směrnice pařížského rozsudku, nebo jim dokonce odporují. V pařížském posudku však padala slova, že systérem sociální péče se musí neustále revidovat s ohledem na konkrétní situaci. Přelom, k němuž dochází ve společenském vědomí i v praktické městské politice ve 20. letech 16. století, charakterizuje vědomí, že je nutno čelit měnící se skutečnosti.

REFORMY DOBROČINNOSTI

Za východisko nové sociální politiky lze považovat rozhodnutí reorganizovat péči o chudé v 20. let 16. století. Neměli bychom však, jak jsme viděli, přeceňovat účinnost a stálost těchto předsevzetí. Jejich další osudy procházely spleťm vývojem, v němž můžeme jen velmi obtížně vystopovat důsledně prováděnou politiku. Sociální reforma 16. století měla ve skutečnosti charakter municipiální. Ustavičně jsme se však setkávali také s intervencemi vládních úřadů. V průběhu pařížských debat hrály prim královské instituce, postupně definující úkoly a kompetence municipiálních rad. Spýtvání represivní problematiky s reorganizací sociální péče a nezbytnost garantovat uskutečnění nařízení městských orgánů vyžadovaly rozhodnutí státních úřadů.

Císařský dekret z roku 1531 byl klasickým dokladem státní intervence do kompetencí sociální péče, zároveň však významně přispěl k formování příznačných rysů nové organizace. Dekret vyšel po přípravných pracích expertů, kteří se nejdříve seznámili jak s doktrinálními diskusemi kolem problému chudinské péče, tak i s příslušnými výnosy: určitě s ordonancemi z Ypres a Monsu.

Karel V. vydal už v roce 1530 v Augsburgu nařízení, které stanovilo zásady politiky vůči chudým. V něm se ukládá, aby všechny

místní orgány dohlížely na žebračky a tuláky a aby dovolovaly žebrotat pouze nemocným a nemohoucím. Děti žebráků by měly být posílány do školy nebo do služby, aby si nezvykaly na žebrotu. Toto nařízení zároveň všem městům ukládá, aby zajistila stravu a obživu svým žebrákům, aby v říši nikde nežebrali v jiných městech. Naopak „silní žebrační“ (*starke betler*) – jistě ne pouze zdraví, ale i profesionální žebrační – by se měli odchyťovat a přísně a exemplárně trestat. Pokud má nějaká obec tolik žebráků, že ani není schopna je uživit, měla by je posílat s příslušným průvodním dokladem do jiné obce. Místním orgánům se rovněž ukládá povinnost dozírat nad špitály, aby nesloužily jiným účelům, než je péče o chudé v nouzi.

Nizozemský edikt, který Karel vydal v Gentu 6. října 1531, je mnohem obsažnějším dokumentem, snad právě pod vlivem dokumentů nizozemských měst. V IX. článku se vysvětlují motivy, kvůli nimž byla rozhodnutí přijata. První z nich se týká počtu žebráků: do země totiž nyní přichází takové množství chudých jako nikdy předtím. Poté již následují jakési základy sociální filozofie: „*Zkušenost učí, že umožnit-li se všem bez rozdílu [indifferenčně] žebrať a prosit o podporu, plynou z toho černé omyly a přechýny, mnozí se např. oddávají zahálce, v níž je počátek všeho zla, opouštějí spolu se svými dětmi řemeslo a zaměstnání, z něhož by mohli čerpat prostředky k životu, a v důsledku toho se oddávají špatnému a hříšnému životu. Svě deery vystavují chudobě a neštěstí i všem pokleštům a hříchtům; naučebory tomu, že jsou mladí, tělesně silní a zdraví, velice zvrhí z ostatních lidí to, co by se mohlo rozdělit mezi staré, nemocné, postižené a ty, kteří se ocitli v bezvýhodné situaci*“. Císař se tedy, dříve než opustil Nizozemí, rozhodl tomuto předejít a ve veřejném zájmu nastolit pořádek. K takto tlumočeným záměrům se však ihned připojuje dodatek: „*Avšak zejména proto, aby nemocní chudí i ostatní chudí, kteří si sami nemohou vydělávat na živobytí, byli živí a podporováni ku slávě a podle ustanovení našeho Pána a Spasitele. Z opravdové lásky a milosrdenství jsme nařídili a rozhodli následující*“. Vyjadřuje se zde tedy potřeba regulovat problém žebření, který dosáhl rozměrů ohrožujících veřejný zájem, a současně se navrhuje kontinuální tradičního křesťanského milosrdenství.

Císařský edikt zakazuje veřejné žebření na ulicích, náměstích, v chrámech a po domech, hrozí trestem vězení, bude-li někdo přistižen při žebrotě poprvé, bude-li se to opakovat, soudci a místní

ří by jim poskytovali almužny. Rozhodnutí pařížského parlamentu z 5. února 1535, jež se týká žebráků v hlavním městě, přijímá řadu opatření tvořících jakýsi souhrn sociální politiky:

1. Pod trestem smrti se ukládá všem zdravým žebrákům narozeným v Paříži nebo těm, kteří zde dva roky žijí a byli vyškrcnuti ze seznamu chudých majících právo na podporu, aby se hlásili na veřejně prospěšné práce.

2. Všem v výše uvedené kategorii, pro něž městské orgány nemají uplatnění při veřejných pracích, se ukládá, aby se hlásili o práci u zedníků jako přidavací; v předchozím i tomto případě se stanoví jejich mzda na 20 denárů denně, což je méně než běžné dělnické mzdy ve městě.

3. Pod trestem smrti se ukládá zdravým žebrákům, kteří se v Paříži nenarodili nebo zde neměli po dobu dvou let trvalé bydliště, aby do tří dnů opustili město.

4. Žebráci, kteří předstírají nemoc nebo tělesnou vadu, mají být trestáni mrskáním a vyhnanstvím, v případě recidivy pak mají soudci právo potrestat je podle vlastního uvážení.

5. Všem obyvatelům, ať už mají jakékoli postavení, se pod pokutou hrůžkou náležitých pokut zakazuje udílet almužny na ulicích a v chrámech.

Hrozba hrdelního trestu, která se v tomto nařízení opakuje, určuje tom přijatých rozhodnutí. Tvrdost až bezohlednost sice svědčí o překonání tradičních psychologických postojů k žebrákům, ale současně je i důsledkem bezmocnosti správních orgánů. O tom svědčí obdobná parlamentní nařízení, která se opakují v dalších letech.

Nařízení pařížského parlamentu nemá celozemskou platnost, přesto je zřejmé, že ovlivňovalo rozhodnutí a činnost soudních a policejních orgánů v celé francouzské monarchii. Orázka chudinské péče zůstává naopak zcela v kompetenci místní správy. Princip odpovědnosti každé obce za vlastní chudé je součástí doktríny, která nechce chápat sociální péči jako povinnost státních orgánů. V roce 1586 král v odpovědi na jeden ze „soudisů stížnosti“, který požadoval pomoc královské pokladny pro účely sociální péče, říká, že odmítá vyčlenit jakékoliv prostředky na živobytí chudých, poněvadž „se jedná o záležitost podřízenou milosrdenství a zbožnosti, kterou by měli dobří občané projevovat v zájmu svých bližních, jak se sluší na dob-

ré léřstány“. Ke královským zásahům do oblasti sociální péče dochází příležitostně (např. královská ordonance z ledna 1545 ukládá pařížským představitelům organizovat veřejně prospěšné práce a tak zaměstnat nezaměstnané chudáky, kteří se stahují do hlavního města z Pikardie a Champagne), královským nařízením (potvrdila to ordonance z Moulins z února 1566) se pouze veřejně ohlašuje zásada, že chudí mají být vyživováni v místě svého bydliště. Realizaci tohoto principu a reorganizaci sociální péče však provádějí sama města: ta se podílejí na centralizaci sociální péče, zřizují chudinské úřady a zajišťují finanční prostředky pro jejich činnost, schvalují pro tento účel zvláštní daně nebo „částky“.

Historická anglické sociální péče E. M. Leonardová rozlišuje v 16. století tři fáze: léta 1514–1568, kdy hlavní iniciátiva v této oblasti zůstává v kompetenci měst samých; léta 1569–1597, kdy začíná hrát větší roli legislativa; období po roce 1597, kdy tuto problematiku upravují různá ustanovení, která královská rada (*Privy Council*) adresuje místním soudním instancím. Pouze v poslední fázi pak autorka spatřuje účinnou a důslednou realizaci programu zásadní proměny anglické chudinské péče. Avšak během 16. století Anglie učinila z panovnické iniciativy důležité kroky v otázkě péče o chudé. Ty souvisely s obecným stavem boje s potulkou, který se zde vedl neporovnatelně bezohledněji a krutěji než na kontinentu.

Nařízení Jindřicha VIII. z roku 1531 ukládají smířím soudcům, vesnickým rychtářům a purkmistrům ve městech, aby provedli kontrolu a soupis skutečně nemohoucích a nemocných chudých na území, které jim podléhá. Chudáci mají dostat zvláštní dobrozdání, které jim dává právo žebrat na konkrétním místě; kdo však bude přistižen jinde-nebo bez dobrozdání, půjde do vězení. Základní formou péče o tyto chudé by se však měla stát podpora ze strany sousedské pospolitosti. Zdraví žebráci mají být zmrskáni a ti, kteří jim udílejí almužny, potrestáni pokutou. O několik let později, v roce 1535, navazují na předchozí dokument statuta Jindřicha VIII. a ukládají místním městským spráвам, hrabstvím atd., aby nemocným chudým zajišťovaly obživu a prácechopným manuální práci. Děti žebráků ve věku od 5 do 14 let mají být přinuceny vyučít se nějakému řemeslu. Obyvatelé příslušné lokality mají formou „dobrovolných a milosrdných almužen“ vytvořit finanční

ka považován každý, kdo by se odvážil veřejně žebrot a prosit o ně-
co jiného než o stravu. Parlament totiž souhlasí s tím, aby byl
zachován tradiční systém individuálního milosrdenství. V králov-
ském zákonodárství se však i na základě místních zkušeností
uplatňuje princip institucionalizované chudinské péče, vycvácení
možnosti nebo povinnosti práce a represe namířené proti tulákům
v podobě komplexní doktríny moderní sociální politiky. Doku-
ment z roku 1601, přesněji bychom však měli uvádět z let 1597-
1601, označovaný termínem alžbětinské „chudinské zákony“, po-
skytoval anglickému systému sociální péče legislativní základy.
Ty byly sankcionovány roku 1640 (dokument z roku 1601 měl to-
tíž platit pouze jeden rok) a platily až do velké reformy roku 1834.

Státní zákonodárství jiných evropských zemí se ubíralo podob-
ným směrem. Poněkud odlišný charakter měla skotská statuta
o chudých z roku 1535, která se omezila na obecná doporučení:
vyzývala chudé schopné fyzické námahy, aby si hledali zaměstnání,
zakazovala jim žebrot nebo prosit o podporu, starým a nemohou-
cím chudým pak povolovala žebrot ve vlastních farnostech, tzn.
v místech narození.

Naopak ve Španělsku se boj s potulkou a žebrotou stává domé-
nou místní správy. Ze strany státních orgánů není učiněno nic, co
by přispělo k rozhybání reformy systému sociální péče. Ze strany
dvora přicházejí na adresu městské správy spíše varování a v ost-
rých polemikách s novým systémem sociální péče, s nimiž se setká-
váme v literatuře 16. století, lze často vidět vliv španělského dvora.
Je to velice zvláštní a zajímavá odlišnost v přístupu státu, v jehož
politice převažuje ideologická angažovanost nad potřebami kon-
krétní situace. Španělsko nepocituje pouze pronikavé pauperizač-
ní tendence; potulka zde totiž ve skutečnosti stejně – ne-li více –
jako v jiných evropských zemích ohrožuje veřejný pořádek.

Valladolid prožívá v 16. století značný rozkvět. Právě proto, jak
uvádí jeho historik Bartolomé Bennassar, se stává také úročištěm
chudých, poněvadž jim poskytuje takové množství almužen jako
žádné jiné místo staré Kastilie. Damaso de Frías, básník ze 16. sto-
letí, ujišťuje, že se ve Valladolidu shromažďuje tolik chudých prá-
vě proto, že je tu tolik dobročinných institucí; v hubených letech
přicházejí z Galie, Asturie a z hor do města houfy chudých, kteří
dobře vědí, že zde naleznou podporu, zatímco z každého jiného

města by je po dvou či třech dnech vyhnali. V normální době má
město své chudé a zajišťuje jim trvalou podporu; podle soupisu
z roku 1561 se ve Valladolidu vyskytuje 634 rodin považovaných za
chudé; jedná se o 9,5 % veškerého obyvatelstva. Pouze v 80 přípa-
dech se jedná o pracující, zbývající část pak zřejmě žije pouze ze
sociální podpory. Množství chudých ve městě je ostatně vyšší, ne-
bot soupis z roku 1561 nepočítal chudé z charitativních institucí. Situace Val-
ladolidu by mohla být důkazem, že hojnost almužen kladně
ovlivňovala rozvoj pauperismu, jak tvrdili reformátoři ze 16. stole-
tí, kdyby v jiných městech nebyl počet chudých mnohem vyšší.
V Segovii, v jednom z čelných středisek textilní výroby na Pyrenej-
ském poloostrově, lze mezi chudé počítat 15,7 % obyvatel, i když
většina z nich pracuje. S mnohem dramatičtější situací se setkává-
me v malých obcích v Estramaduru – soupis z roku 1557 uvádí
v Cáceresu 1 900 chudých na 7 400 obyvatel a v roce 1595 3 500
chudých na 8 300 obyvatel, v Trujillo pak v roce 1557 tvořili chudí
téměř polovinu obyvatelstva, jehož počet se odhadoval na 9 560.
K těmto údajům se ovšem vztahují už výše uvedená varování
ohledně kvality statistik majtkové struktury, které se opírají
o berní rejstříky; práh chudoby je určován značně libovolně.

Narážka Dámase de Frías na to, že jiná města vyhánějí cizí chu-
dé, oběti venkovské bídy, ukazuje, že španělská města praktikují
obranou politiku zamezující přílivu cizích žebráků, rozšířenou
v celé Evropě. Někdy dokonce i v samém Valladolidu (v letech
1517-1518 nebo 1575), avšak účetní výkazy útluků porvzrují mi-
motádnou středrost bohatého města: v útluku pro děti jich v roce
1579 z 57 pouze 31 pochází ze samotného Valladolidu; v roce 1589
je ze 74 dětí pouze 30 místních, zbývající pak často pocházejí ze
vzdáleného okolí. Přesto i ve Valladolidu přistupují k podobným
opatřením proti tulákům jako v jiných městech. Městské orgány
platí zvláštního bířice, jenž má na starosti tuláky. Koncem století
se provádějí soupisy chudých; v roce 1597 se pouze 310 chudákům
vydalo oprávnění, které jim umožňovalo žádat o podporu. Tato
skutečnost ostatně zapadá do obecnějšího jevu, do akcí uskutečňo-
vaných po celé zemi a realizovaných místními orgány na pokyn
shora. V roce 1597 bylo v Seville vydáno obdobné nařízení, podle
něhož se měli všichni žebráci z města shromáždit v Ospedale de la

První kroky grenobelských orgánů spadají do dřívějšího období, do zimy roku 1513, kdy se místní orgány rozhodují nejenom vyká-
zat tuláky z města (což se v lednu 1515 opakuje), ale i zorganizovat
mezi obyvateli sbírku chleba pro almužny, což můžeme považovat
za první krok směrem k veřejně organizované chudinské péči. V ro-
ce 1520 se samozřejmě v souvislosti s nebezpečím epidemie uklá-
dá, aby biskup udílel žebrákům almužny za branami města, na
konci roku pak padá rozhodnutí uzavřít žebračky ve špitálech a za-
méstnat zdravé žebračky při zpevňování říčních koryt. Toto rozhod-
nutí bylo jisté pouze přechodné, neboť v následujících letech (1523,
1526) se otázka chudých vrací na pořad dne a je rozhodnuto vy-
hnat z města zdravé žebračky, kteří se práci vyhýbají. V letech 1530-
1533 se tato rozhodnutí opakují, ale teprve obava z epidemie na
počátku roku 1538 si vynucuje zabývat se otázkou podpory chu-
dých obecně. Fakticky je rozhodnuto, že žebračky, jichž se potulují
po městě zhruba tři stovky, mají být umístěni do zvláštního domu,
kde budou využíváni v výnosu sbírek. Dále je plánováno spojit
všechny čtyři špitály v jeden a v roce 1544 padne rozhodnutí ulo-
žit obyvatelům města měsíční daň na podporu chudých. V letech
1544-1545, tváří v tvář epidemii, přibývá snah nastálou situaci ře-
šit. Situace se ostatně vyhrocuje, ve špitále *de l'île* se nachází 900
ubožáků a nelze doufat, že představitelé sousedních obcí skutečně
odpoví na výzvu a převezmou „své chudé“. Rozpacitě zní také roz-
hodnutí vyhnat cizí žebračky, přestože jsou podpořena zřízením tři
„tuláckých rasů“ (*chasse-coquims*), stejně jako zaměstnat zdravé žeb-
ráky při budování hrází na řece Drac. Koncem roku 1545 je koneč-
ně rozhodnuto majetek špitálů a bratrstev spojit, čímž je učiněn
první krok k ustanovení nové, centralizované péče o chudé.

Charitativní reformě institucí tedy předcházely dlouhodobé so-
ciální zkušenosti první poloviny 16. století, ono pulsování bídy,
epidemii a hladu, pod jejichž tlakem byla překonána nechuť ke
změně a setrvačnost v činnosti institucí. V následujících letech,
po roce 1545, se postupně objevuje myšlenka zřídít úřad pro chu-
dinské otázky, který v Grenoblu nakonec skutečně vznikl. Komisa-
ři, které jmenovala městerská rada, provádějí vizitaci špitálů a kon-
statují, že mnoho chudých tam dlí bezdůvodně; proto se rozhodují
vytvorit chudinský registr *pour estre tenuz comme ung tresor* a vyrvá-
tí jej soupis „stydlivých“ chudých (v květnu 1548). Dále padlo

rozhodnutí vytvořit všeobecný, systematický soupis žebračících
i „stydlivých“ chudých (v srpnu 1548). Když sepisovali chudinské
předpisy, posloužili si rovněž pařížskými statuty z roku 1551: v re-
formách dobročinnosti 16. století narážíme nejen na chronologic-
ké souběžnosti, které vyjadřují obecnější tendence sociální kon-
junktury, ale také na neustálou výměnu praktických zkušeností.
Pořízené seznamy chudých mají rovněž přispívat k prosazování re-
presivních opatřeních proti tulákům; královským soudům měly
pomáhat rozlišovat chudé a tuláky (*coquims*).

Opakovaře se také vrací problém zaměstnanosti žebráků. Ces-
tátské nebo říční práce a zakládání veřejných dílen přinášely vážné
rozpočtové potíže a už v dřívějších letech zprávidla končily neúspě-
chem. Nové orgány sociální péče se snaží přistupovat efektivně
k problému budoucnosti dětí z chudých rodin; dosáhnou-li chlap-
ci věku dvanácti let, jsou posíláni do učení; dívky pak do služby.
V roce 1560 dozorcí chudých konstatují stoupající počet chudých
hledajících podporu. Proto navrhuji soustředit je do špitálu a v ně-
kolika sousedních domech vybudovat dílny, kde by mohli být uží-
tečně zaměstnáni. I tato iniciativa však měla jepičí život.

Initiativa, která se zrodila ze sociálních krizí, celkem dobře fun-
govala v normálních podmínkách, ale tváří v tvář bouřlivým krizím
poslední čtvrtiny 16. století se ukazuje jako zcela bezradná. Neúro-
denní pořádku. Městské brány musí být uzamčeny, tuláci od-
háněni, „cizí“ žebračky posílány pryč a přitom musí být zakládány
instituce a struktury potřebné péče. V roce 1574 je rozhodnuto, že
se o žebračky podělí jednotlivé měšťanské rodiny, a uvažuje se také
o tom, že by zdraví žebračky mohli pracovat v soukenicví. V roce
1576 se ke kontrole chudých dostavuje 133 osob, ale počet chudých
stále roste. Distribuce chleba v roce 1586 se netýká už jenom žeb-
ráků, ale všech těch, kteří kvůli epidemii přišli o práci (*exclusés de
tout travail et negosse*). V srpnu se rozdává každý den po 8 metrických
centech chleba, počátkem listopadu už pouze 3 metrické centy,
protože se sklady vyprazdňují a také epidemie pomalu odeznívá.
Ve městě nakonec zůstali pouze ti nejchudší, většinu z nich však
epidemie vyhubila. Mnozí se nařizeni vyhánět cizí žebračky, zejmé-
na pak tuláky, neboť prázdňné domy měšťanů svádějí k rabování.
Když je v roce 1587 očekáván další úrok epidemie, městerská správa

ra mohla poskytovat všem. Aby se tedy mohl sankcionovat zákaz veřejného žebření, musí se především zajistit pravidelná podpora práve profesionálním žebřákům. Koho tedy zvolit?

Městská rada se nedokáže rozhodnout. Objevují se také další praktické problémy – má se podpora poskytovat formou peněžní částky, nebo prostřednictvím potravin, jak by měla být vysoká, lze opravdu žebřáky věznit, chybí-li dosud prostředky na jejich obživu. Rada je schopna zveřejnit pouze jeden závěr: zakázat žebření na veřejnosti.

Chudinský výnos proto do značné míry zůstává mrtvou literou. Městská péče se po roce 1534 vztahuje na méně než 150 osob, ale město je dále plně žebřáků a „tuláků“, tzn. lidí bez práce, nezaměstnaných. Rada permanentně jedná. Na jednom shromáždění zaznívá senzační závěr, fakticky podobný tomu, s nímž v roce 1534 přišel zástupce kapituly. Dalo by se to vyřešit tak jako v Lille, ve Flandrech: „*Mají tam takové chudinské ustanovení, podle něhož musejí chudí sdělit v určeném domě a pro někoho pracovat, z domu nemají vycházet a žít v prostředkách získaných z almužen.*“ Má to odstrašující účinek, neboť nakonec si každý chudák sám začne hledat nějakou práci.

Městská rada pořád zasedá, dosud však žádné rozhodnutí nepadlo. Tyto debaty jsou nakonec nejen ukázkou vyříbené rétoriky, nýbrž i zajímavou konfrontací myšlenek. Ze zasedání v lednu 1542 uvádíme stručný výčet prezentovaných názorů:

- z města by se bezpochyby měli vyhnat ti chudí, kteří nechtějí pracovat, nelze tak však nakládat s těmi, kteří práci najít nemohou; ti by se za obživu měli zaměstnat při veřejných pracích až do doby, než si najdou nějaké zaměstnání ve své profesi;
- tolerování zahálky ohrožuje veřejné blaho, lenochy nelze považovat za chudé;
- pro lidi uvyklé pracovat v jedné profesi není snadné přijímat práci jinde a nelze jim to výtíkat, měli by být předem varováni, aby měli dost času při hledání nějakého zaměstnání;
- nejlepší by bylo vyhnat z města všechny nemožoucí i práce schopné chudáky, kteří se v Rouenu nenarodili;
- politická reprezentace se musí postarat o všechny, měla by však vědět, jedná-li se o obyvatele místní, nebo cizí;
- bylo by velice kruté vypudit práce schopné žebřáky, jako příklad by mohli posloužit starověcí Římané, kteří vedli války, aby zaměstnali mládež.

- než se chudí začnou vyhánět z města, mělo by se uvažovat o tom, nehrozí-li se tak obranyschopnost města, vždyť přece v případě potřeby budou bojovat právě lidé prostí, nikoliv měštití radní a soudci.

V réto diskusi se ukazuje, jak úzce je problematika chudých propojena se situací na trhu práce; kolikrát jsou ti, které obviňují ze zahálky a potulky, pouze nezaměstnaní.

Politika péče-represe vůči chudým se však tříbí pomalu. Objevuje se se návrh zveřejňovat seznamy chudých, přibíjet je na vrata farních kostelů, chudým se doporučuje nosit zvláštní označení nebo žlutý kříž na rukávu. V roce 1551 konečně vzniká městský chudinský úřad, který se mimo jiné věnuje hledání pracovních příležitostí pro chudáky, chudým dívkám shromažďuje věno a děti posílá do škol a do učení. Nakupují se suroviny (vína, len a konopí), což umožňuje zaměstnat chudé, zisk z prodeje výrobků pak putuje do pokladny chudinského úřadu. Hlavním zaměstnáním se stávají veřejně prospěšné práce, v roce 1557 provádí 7 000 až 8 000 chudácků opevňovací práce pouze za chléb a drobnou peněžní odměnu. Pravidelná daň na chudé však schválena není.

Orázka chudoby ovšem obyvatele Rouenu neustále naplňuje obavami. V roce 1566 vydává rouenský *bailli* ordonanci, ve které se zabývá hrozbou, kterou chudí představují pro veřejný pořádek. Vazuje v ní „*všechny chudé uvedeného města a jeho okolí, jakož i lidí všílkého postavení, aby neorganizovali povstání, nebouřili se, aby nikoho neproklínali, aby v řeči nebo činech nevystupovali ani proti radním uvedeného města, ani proti měšťanům, které radní jmenovali pro udělení podpory a posílání chudých do práce*“. Hrozící tresty jsou mimořádně tvrdé – napoprve člověku hrozí zmrskání, při recidivě oprátka. Aby se zvýšil efekt hrozby vyjádřené v ordonanci, navrhuje se postavit čtyři šibenice na místech, kde jsou udíljeni almužny a zaměstnávání žebřáci a tuláci.

Nelze se domnívat, že to byla situace ojedinělá a že represivní opatření byla pouze přechodná. Šibenice se stává trvalou součástí prostředků zajišťujících v Rouenu fungování sociální péče. Dvacet let po uvedení výnosu, v červnu 1586, se konstaruje, že chudí zaměstnaní při veřejných pracích každý den zasypávají komisaře nádvákami, protestují, a rozdávají-li se přiděly chleba, bezhlavě se na něj vrhají. Když se zjistilo, že by to mohlo vyvolat vzpouru, opět se

ní dělníky; v letech 1534–1539 soupis chudých ukazuje, že 41 % z nich tvoří příležitostní dělníci najmaní na jeden den, zbytek pak řemeslníci, především textilní. Pro mnohé z nich to byla pravděpodobně částečná pomoc, zejména tehdy, pokud nebyl dostatek sezonní práce nebo když řemesla narážela na problémy s odbytem. Rozdělování almužen je přísně organizováno: udělují se jednou týdně, provádějí se kontroly podle seznamu, pořádek udržují úředníci a biřici. Udílení almužny rovněž představuje dřevoryt z roku 1539, který zdobí brožurku o činnosti lyonské instituce.

Za druhé, lyonská instituce se velice energicky zabývá otázkou sirotků a nalezenců. Všeobecná almužna tyto děti formálně adoptuje, zajišťuje jim školní výuku a posílá je do učení. V praxi se tato instituce snažila co nejrychleji předávat děti do služby nebo do řemeslnické dílny. Takto realizovaná „podpora prostřednictvím práce“, mj. hlavní princip nové sociální politiky, získala novou základnu po otevření hedvábnických manufaktur v Lyonu v roce 1536. Právě zde měly najít zaměstnání děti vychovávané Všeobecnou almužnou a k tomuto účelu zvlášť pozvaní italsí odborníci měli naučit nové profese místní chudé. Měšťané, kteří zaváděli do Lyonu nová výrobní odvětví, se příznacně stávají průkopníky reformy sociální péče a správci Všeobecné almužny.

Za třetí, nová instituce plní také represivní funkce. Podle předpokladu nesmí dovolit veřejné žebrání; snahy správců realizovat toto ustanovení se nakonec podle všeho příliš neprosadily. Jejím úkolem je také potírat potulku a zahálku, kontrolovat migraci do města, zamezovat přílivu cizích žebráků. Proto byli od počátku přiděleni Všeobecné almužně nejprve čtyři, později šest biřiců, kteří si vysloužili hanlivý přídomek „tuláckých rasů“ (*chasse-coquins*); měli bdít nad pořádkem při udílení almužen a uvěznovat žebráky, kteří se sháněli po individuální podpoře. K městským branám jsou staveny speciální stráže, které nesmějí do města poustět cizí žebráky; lodím plujícím na Saôně a Rhôně se zakazuje přivážet tuláky. Nestále opákané příkazy, aby tuláci opustili město, ale svědčí o malé účinnosti všech kontrolních opatření. Nucené veřejné práce – v Lyonu nedostávají dělníci žádnou mzdu, pouze stravu – se chápou jako trvalá součást trestů a výchovy tuláků; pracují v okovech. Lyonský historik 16. století píše, že „pro zachování pořádku musela policie takzvané Všeobecné almužny použít násilí a teroru, aby

udržela při záručích smyslech a na uzdě některé ubožáky, kteří odmítají poslušnost správcům, snadno vybuchnou a staví se na odpor“. Městské orgány předaly Všeobecné almužně jednu z věží v městských hradbách, která měla sloužit k internaci žebráků. Tento represivní aspekt činnosti nové instituce nakonec vyvolal velký odpor v širokých kruzích veřejného mínění; u lidu probouzel solidaritu s udcňovanými žebráky a lidmi bez práce. Dokonce došlo k srážkám a nepokojům; dav např. vyrval z rukou biřiců zadržného chudáka, nebo biřice dokonce zbil apod. Je příznačné, že vítězství nové sociální politiky a změna koncepce milostdenství v kruzích intelektuálních a společenských elit ještě neznamená zřetelnou kolektivní sdílených sociopsychologických postojů.

V Anglii se reformy sociální péče uskutečňují po etapách. I když se nám z jistého hlediska mohou zdát ve srovnání s kontinentální Evropou jako zaostalé, přesto je jejich bilancé koncem 16. století mnohem pozitivnější a přijatá opatření mnohem účinnější než ve Francii. Odlišná situace v Anglii někdy bývala spojována s důsledností královského zákonodárství – tento názor však má, jak jsme viděli, v realitě 16. století velmi slabou oporu. Málo přesvědčivým argumentem je rovněž nezfídka zdůrazňovaná schopnost místních orgánů prosazovat chudinské zákony, třebaže se určité jedná o závažný aspekt problému, jenž souvisí s pokročilejší modernizací správních struktur v Anglii než v jiných evropských zemích. Nejdůležitější důvody rozdílů však spočívají v tom, že modernizace agrárního systému a městského hospodářství se zde dostala mnohem dál než v jiných oblastech. Měli bychom se nyní zamyslet nad tím, nakolik to ovlivnilo rozsah pauperizace v Anglii a organizování městských institucí sociální péče ještě před alžbětinským chudinským zákonem, resp. po jeho přijetí.

Několik měst následovalo příklad Londýna už před rokem 1569 a přijala různá preventivní a organizační opatření. Bristol v roce 1522 nebo Canterbury v roce 1552 skupují zásoby obilí s tím, že část těchto zásob bude rozprodána chudým, aby nedocházelo k zvyšování cen a potravinovým spekulacím. V Lincolnu roku 1543 městské orgány nařizují všem chudým, aby se přihlásili soudečům, kteří pak rozhodnou, zdali jim jejich situace dává právo na podporu. Ti, jimž se toto právo přízná, obdrží speciální označení, které jim umožní žebrat; žebrákům bez tohoto označení se však zakazu-

Když městská správa tento systém péče zaváděla, vyhlásila zákaz žebrání pod trestem zmrskání; peněžní pokuty hrozily těm, kdo by někomu udíleli almužnu. Celý systém sociální péče byl financován z chudinské berně, přičemž nebyl vzat v potaz princip farní odpovědnosti za „vlastní“ chudé, bohatší farnosti totiž shromážděné prostředky předávaly chudším farnostem; základem systému bylo tedy celé městské společenství.

Reforma uskutečněná ve městě Norwich přinesla řadu trvalých výsledků. Nový systém fungoval dobře nejen ve svých represivních formách, nýbrž i co se týče organizované podpory. Po roce financování měšťané bilancovali reformní opatření a prostřednictvím přesných výpočtů dospěli k názoru, že město díky nucené práci některých povalečů ročně ušetří značné množství peněz. Vyšlo jim, že roční zisky města plynoucí z nové organizace chudinské péče činí 2 818 liber, 1 šilink a 4 pence. Tato skutečnost je neobyčejně důležitá a překvapivá: měšťané uvažují o finančních výhodách plynoucích z reformy sociální péče. To ukazuje, jaký význam měla v rozvoji městské sociální politiky racionalita, skloubení měšťanské mentality a ekonomického myšlení s charitou, přepočty milosrdenství na peníze.

Podle soupisu norwickských chudých z roku 1570 se můžeme rovněž přesněji seznámit s prostředím, které městské orgány označují jako chudinské. Z téměř 400 mužů jich bylo 110 (asi 22 %) nezaměstnaných; z nich více než třetinu (42 osob) tvořili nádeníci bez odborné kvalifikace. Tento poměr můžeme v prostředí nezaměstnaných považovat za typický. Většina chudých ze seznamu udává, že se něčemu vyučili; na základě těchto oznámení lze konstatovat, že více než polovinu tvoří řemeslníci a čtvrtinu nádeníci. Můžeme se domnívat, že i v případě těch, kteří jako svou profesi uvádějí nějaké řemeslo, převažují tovaryši a námezdní řemeslné síly a pouze část tvoří proletarizovaní řemeslníci. V řadě případů, když se hlava rodiny ocitla bez práce, zbývající rodinní příslušníci, ženy a děti, nějaké zaměstnání měli. Většina místní chudiny, s výjimkou migrujícího a potulného živlu, dočasně nebo sezonně pracuje. V roce 1570 žilo z řádné sociální podpory 18 % dospělých, o pět let později již asi 30 %, v každém případě to znamená, že 70–80 % dospělých ze soupisu chudých v Norwichi lze označit jako proletariát: hlavním zárojkem existence těchto rodin se stala námezdní práce všech

členů rodiny a včetně malých dětí, avšak ani ta na živobytí nestačila.

V líčení norwickské situace se zřejmě setkáváme s příkladem „zkrocení chudoby“ městskou společností. Uvedli jsme, že prvotní zájem o tyto problémy vyvolaly obavy ze sociálních nepokojů, strach z rozsáhlosti chudinského světa. Zmizely však podobné obavy tím, že se systém sociální péče uspořádal jinak? Na tuto otázku asi nelze odpovědět zcela jednoznačně. Chudí pevně zapadají do struktury vztahů lokální komunity, mají zajištěnou podporu, která – ač velice skromně – tvoří stabilizující prvek. Zásady pracovní etiky se prosazují poskytováním podpory vyšší životního minima a vytvářením nových pracovních příležitostí pro nezaměstnané. Hladký chod systému sociální péče v Norwichi zajišťuje nekompromisní a děsivá represe, odvolávající se na královské zákony proti tulákům, avšak realizovaná úředníky městské administrativy a zvláštním kontrolním aparátem: instituce dozorkyní je toho příkladem. Veleúležitou součástí systému sociální péče jsou nápravné domy práce, jejichž vězeňská pravidla i velká „průchodnost“ (počet míst byl nízký, ale během roku mohly tímto domem projít zhruba dvě stovky „chovanců“) kdekoliv odstrašovaly. Zvláštní místo v celém systému zaujímá dětská orážka. V soupisu chudých dětí tvořily více než 40 %, ve většině případů však žijí se svými rodiči. Městská správa usiluje o to, aby si zvykaly na práci, vyučily se řemeslu a aby jim byla zajištěna možnost zaměstnání. Podobné úkoly se řeší i v případě odložených dětí a sirotků, a dává-li se věno děvčatům, umožňuje se tím vytváření nových rodinných vazeb. Vzdělávací úsilí tedy bylo sociální odpovědí na demografický růst. Nelze si nevsimnout, že tato předsevzetí rovněž představují vykořisťování pracovní síly mladistvých, reprodukci forem raně kapitalistické exploatace. Spojení politiky výrobní a sociální stabilizace, represivních sankcí a organizované podpory mohlo způsobit „zkrocení bíd“. Právě v tom spočívá modelový charakter systému realizovanému v Norwichi, který městu umožnil zvládnout situaci dokonce tváří v tvář krizi posledních let 16. století.

Sklonek 16. století přináší řadu problémů podobně jako v jiných městech i v Salisburu. Špatné sklízňné způsobují značný růst cen potravin, život chudiny poznamenávají podvýživa a choroby, orážka žebráků se spojuje s hrozbou šíření epidemií. K městu se hrnou

zjišťuje, kolik chudých může nalézt uplatnění u řemeslníků. „Dům práce“ by měl kromě represivních funkcí poskytnout také ubytování skupině dětí, které zde budou připravovány k určitému povolání.

Salisburští přišli s novým nápadem vybudovat městský pivovar, jehož zisky měly financovat péči o chudé, neboť se ukázalo, že do- savadní chudinská částka je na krytí nákladů spojených s novým programem zcela nedostačující. V tomto řešení se ale skrýval jeden paradox. Místní puritánské politiky nadmíru pohoršil a znepokojil šířící se alkoholismus, postihující zejména chudinské prostředí. „*Mnoho žebráků [zaznamenal tehdejší pozorovatel] se neostýchá utrá- cet všechno v krčmách, chudí se optíjejí do němoby, aby nemuseli myslat na každodenní starosti, protože už stejně nemají co ztratit.*“ Město totiž mělo mnoho hospod – jednu na 65 obyvatel. Pokusy zredukovat jejich počet se ukázaly neúčinné. Město odsuzovalo trávení času po krčmách, a když nemohlo účinně bojovat proti opilství, chtělo z toho získat alespoň nějaký prospěch. Salisburský příklad následovala v tomto ohledu také jiná anglická města. Místní orgány na- víc předpokládají, že v každé hospodě bude umístěna pokladnička „na chudé“, u níž mají stále stát dva žebráci, aby tak lidem připo- mínali imperativ milosrdenství a probouzeli v nich soucit.

O další krok kupředu se konečně postoupilo i v tradiční měst- ské politice shromažďování zásob. Konkrétně byl zřízen městský sklad zásob pro chudé. Shromažďoval se zde chléb, máslo, sýr, pivo a topivo; tyto produkty se potom prodávaly chudým za ceny odpovídající pořizovacím nákladům, což zamezovalo spekulacím v období drahoty, dopadajícím především na chudé vrstvy měst- ského obyvatelstva, které neměly žádné zásoby. Chudí, jimž se do- stávalo pravidelné podpory, nyní obdrželi speciální žetony, které v městském skladišti měnili za potraviny a topivo. Tak se mohlo kontrolovat, jak chudina s almužnami nakládá.

Nová politika městské sociální péče se však nejen ve městě, ale i na úrovni státu stala předmětem politických konfliktů. Organizo- vaně a nekompromisně vůči ní hájili své zájmy místní pivovarníci, vlivná a důležitá skupina ve městě. V opozici se ocitla rovněž kapi- tula a klérus, který protestoval proti zvyšujícím se chudinským po- platkům a dokazoval, že péče o chudé měla lepší organizaci před rokem 1612, kdy byla v kompetenci místního biskupa. Avšak refor-

ma neobstála především v konfrontaci s požadavky každodenního života. Finanční prostředky, s nimiž mohly salisburské sociální in- stituce disponovat, stačily pro poskytnutí péče nevelkému počtu chudých; městské skladiště zásob mohlo zajistit živobytí maximál- ně 60 až 70 lidem. Představení chudinských institucí propadali panice, když počet chudáků očekávajících podporu náhle vzrostl. Bez přestání museli čelit náladám lidové vzpoury, různým rebeliím a potyčkám ze strany chudáků. Rebelie vyvolávalo dokonce i za- vírání chudých do zvláštních lazaretů, „dojmů zaměřených mo- rem“. Městského purkmistra lidé v roce 1627 proklínají; jedna žena na něj volá: „*Porodila tě smad žena, nebo bestie, že tak krvavě zachází s lidmi, které potkal takovito osud?*“ Salisburskésoukenicví se nemů- že zbavit potíží, opakují se léta neúrody, vrací se araky epidemií; reformy sociální péče tomu nemohly zabránit, a tak chudoba na- dále zůstává ohromná a hrozná.

Orázka úlohy puritánů v reformě sociální péče souvisí s širším problémem. V anglické historigrafii se ustálila teze o mimořádně tvrdé sociální politice v období, kdy měl puritanismus rozhodující vliv na řízení země, a o nepříznivém postoji puritánů k činnosti městských charitativních institucí. Monografické studie ale tuto tradiční tezi nepovrzejí. Krize, kretou anglický systém chudinské péče prožíval v revolučních letech, souvisela s obecnou situací ve společnosti, s problémy anglické městské výroby a s obměnou lidí ve správních strukturách, nikoliv však s ideologickými představami puritánů. Pro puritány je nepochybně typický nebyvalý odpor k žebratě, neboť se domnívají, že veřejné žebrání odporuje Božímu řádu a uspořádání křesťanského společenství. V novověku to však není ojedinelý pohled; viděli jsme přece, jak široký rozsah má sna- ha – ostatně málo účinná – veřejné žebrání zcela zlikvidovat. Ze strany puritánů lze zaznamenat spíše nevšední důslednost při rea- lizaci této politiky a snahu účinně prosadit různá administrativní opatření – můžeme si zde všimnout některých typických vlastnos- tí moderní mentality, jimž Max Weber připisoval pozitivní či krea- tivní roli v rozvoji kapitalismu. Nová centra moci po roce 1640 skutečně oživoval duch „politického aktivismu“ a vymýšlení racio- nálních administrativních opatření. Právě tímto směrem postupo- valo nekompromisní dodržování příkazů a tvrdé vynucování pra- covní morálky. Nezdá se však, že by bylo možné puritánský odpor k žebrání ztotožňovat s odporem k žebrákům.